

Lakatos Sándor*

Egyházi anyakönyvek és családkönyvek a 18–19. századi családrekonstitúciós vizsgálatokban

Andorka Rudolf Széchenyi-díjas szociológus a családrekonstitúciós vizsgálatok módszeréről 1988-ban közreadott kézikönyvszerű írásának bevezetőjében hívta fel a figyelmet a 20. század utolsó évtizedeiben tapasztalható, a történeti demográfia iránti érdeklődés növekedésére. Megállapítja, hogy: a népesedéstörténet iránti érdeklődés két irányból is megfigyelhető: egyrészt a [...] *történelemtudomány oldaláról, ahol a politikai történelem mellett egyre növekvő súlyt helyeztek a gazdasági és társadalmi folyamatok történetének vizsgálatára.* Másfelől, a demográfusok részéről is *megnövekedett a múlt iránti érdeklődés abból a megfontolásból kiindulva, hogy a mai népesedési folyamatok megértéséhez és a jövő előrebecsléséhez nagy segítséget nyújt a megelőző évszázadok hasonló folyamatainak megismerése.*¹

A kétoldali közeledés eredményének tekinthető a családrekonstitúció módszere, amely elsősorban Louis Henry² francia demográfus nevéhez kötődik. Henry az ugyancsak francia Pierre Goubert történésszel közösen alapozta meg azt a kutatási módszert, amely az egyházi anyakönyvezésre épült. A két kutató párhuzamosan dolgozott, majd Henry fejlesztette tovább a tudományos elképzelést, így a módszer ma elsősorban a Henry nevéhez kötődik. Az 1950-es és 1960-as években megalapozott módszer elsődleges forrását az egyházi anyakönyvek, illetve az azokban fellelhető nominális adatok vagy rekordok képezik.

A családrekonstitúció a monografikus típusú mikroregionális történeti kutatás alapját képezheti, amely során a nem nominális, adatszerű demográfiai adatokat az egyházi anyakönyvekben fellelhető rekordok, vagy bejegyzések segítségével nominális elemzésekkel egészíthetjük ki. Az ilyenszerű nominális és nem nominális demográfiai elemzés során lehetőség nyílik egy vagy több faluközösség társadalmi sajátosságait mélységeiben vizsgálni és a demográfiai átmeneteket részleteiben kibontani. A módszer kisebb közösségek esetében alkalmazható, a tapasztalatok szerint a nagyvárosi közösségek esetében ez a módszer nem eredményes.

Közismert, hogy magyar nyelvterületen az állami anyakönyvezés 1895. október 1-től vette kezdetét. Az ezt megelőző népesedési adatok forrását elsősorban az egyházi anyakönyvezés képezi. Habár az egyházi anyakönyvezés eredete visz-

* Lakatos Sándor (Brassó, 1980) 1999-ben szerzett unitárius lelkészi oklevelet a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. 2004–2006 között Sepsiszentgyörgyön segédlelkész, 2006-tól a székelykeresztúri Berde Mózes Gimnázium iskolalelkésze és vallásoktatója. 2015-től a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Kar, Történelem, Kultúra, Civilizáció doktori iskolájának hallgatója. Kutatási szakterülete Homoródszentmárton és Homoródmás népesedéstörténete.

¹ Andorka Rudolf: *A családrekonstitúciós vizsgálat módszerei.* KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Történeti demográfiai füzetek 4, Budapest 1988. 9–10.

² Henry, Louis (1911–1991) francia történész, a családrekonstitúciós vizsgálati módszer atyja.

szamutat a 16. századig, az általános tapasztalat azt mutatja, hogy erdélyi viszonylatban katolikus és protestáns vonatkozásban egyaránt az anyakönyvezés jó esetben is csak a 18. század közepétől, kevésbé szerencsés esetekben a 19. századtól vált olyan minőségűvé, hogy azok a mai tudományosság igénye szerint demográfiai elemzés alapjául szolgálhassanak.

A családrekonstitúció módszerét használó mikroregionális történeti kutatás tehát, a 18–19. század időszakára és az állami anyakönyvezés előtti időszak anyakönyvi adathalmazaira összpontosít és teszi alkalmassá a történeti demográfiai vizsgálatra.

A kutatási módszer történetéről

A családrekonstitúció módszerének történetét és kritikáját Benda Gyula *A magyarországi családrekonstitúciós vizsgálatok mérlege* című, 2006-ban publikált előadásában foglalta össze.³ Benda nyomán röviden vázoljuk a módszer európai történetét.

Az anyakönyveken alapuló családrekonstitúció ötlete legkorábban Otto Konrád Roller német kutató 1907-ben Stuttgartban publikált tanulmányában tűnik fel. Egy sor német és skandináv próbálkozás után a módszer elterjedését az 1950-es években színre lépő Louis Henry francia demográfus, illetve a vele párhuzamosan működő Pierre Goubert francia történész anyakönyvi feldolgozásai alapozták meg. Henry 1956-ban közzétett egy kézikönyvet a munkamódszerről, majd 1958-ban egy normandiai plébániáról közölt figyelemre méltó esettanulmányt. Az 1960-as évektől a megalakuló nemzeti demográfiai kutatóintézetek intézményes keretet is biztosítottak az elterjedő módszernek. Angol, belga és kanadai kutatók mellett a skandináv országokban is jelen van az anyakönyvek nominatív feldolgozása. Németországban később vált ismertté a módszer, és kevés a kézzelfogható eredmény. Közép-Európában csak magyar nyelvterületen van foganatja az irányzatnak.

A családrekonstitúció nyomán Franciaországban számos egyházközségi monográfia született. A módszer elterjedése felvetette a reprezentativitás problémáját. Mennyire képviselhet egy-egy település egy egész tájegységet? Ez a probléma hívott életre Franciaországban néhány átfogó mintavételi projektet, mely elsősorban a 18. századi időszekekre összpontosított. Ez a munka eredményezett később egy francia nemzeti összefoglalót a témában. A francia kutatások elsősorban a táji differenciáltságot, vagyis a történelmi régiókat vették alapul. Az angol képviselők a talajművelési formák és a gazdálkodási típusok mentén végeztek kutatásokat. Közép-Európában egyedül Magyarországon honosodott meg a módszer. *A magyar történeti demográfiában viszont a vallás és a nemzetiség az erősebb meghatározó, s a történetileg megfigyelhető variációk elsődleges magyarázatánál mindig ehhez nyúlunk.*⁴ Magyarországon a kezdeti lendület ellenére a kutatások többségét nem publikál-

³ Benda Gyula: *A magyarországi családrekonstitúciós vizsgálatok mérlege*. In: Benda Gyula (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest 2006, 67–76.

⁴ Benda Gyula: *i. m.* 75.

ták. A legfontosabb publikációk a témában Andorka Rudolf három esettanulmánya (Ormánság, Pócsmegyer, Átány) és Dányi Dezső publikációi.⁵ A történeti demográfia és a családrekonstrukció területén Benda Gyula⁶, Faragó Tamás és Őri Péter kutatók munkássága is figyelemre méltó.

Erdélyi vonatkozásban a családrekonstrukció Pakot Levente nevéhez köthető és az 2013-ban megjelent *Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön* című munkájához.⁷ Pakot Levente demográfus két egymással szomszédos Hargita megyei római katolikus falu – Szentegyházsfalu és Kápolnás – vizsgálatát végezte el. A családrekonstrukció elvégzése lehetőséget nyújtott arra, hogy a szerző a 19. század és a 20. század első felében lezajlott demográfiai változásokat az országos és megyei léptéken túl, mikroregionális szinten tudja bemutatni. Az említett publikáció ellenére azonban kimondhatjuk, hogy a kistérség többi, felekezeti és társadalmi szempontból is különböző települése nem ismert. Ugyanitt említjük az 1992-ben megjelent Imreh István és Pataki József *Kászonszéki krónika, 1650–1750* című írását, amely demográfiai és történeti antropológiai megközelítést is tartalmaz.⁸ A két utóbbi publikáció is azt a nézetet támasztja alá, amely szerint a 18. és 19. századi népesedéstörténeti folyamatok megértésének legalaposabb formája a mikroregionális szintű, monográfiászerű forrásfeldolgozást és adatértelmezést feltételezi. Ezt szolgálja a családrekonstrukció módszere.

Román nyelvterületen erdélyi vonatkozású történeti demográfiai vizsgálatok a kétezres évektől kezdődően a kolozsvári Bolovan Ioan történész vezetésével készülnek. Családrekonstrukciós elemzést Crăciun Bogdan történész végzett erdélyi szász anyakönyveken, a modernizáció és a vegyes házasságok tekintetében.⁹ Crăciun Bogdan, a kolozsvári Demográfiai Intézet munkatársa az erdélyi vonatkozású egyházi (román) anyakönyvek tekintetében is szakértőnek számít. Összeségében azonban a családrekonstrukciós vizsgálatnak román nyelvterületen nincs markáns képviselője.

Végül megemlíjtük a Historical Population Database of Transylvania (HPDT) 2014–2017 közötti időben futó projektet, amely azt célozta meg, hogy az 1850–1914 közötti időszak erdélyi vonatkozású anyakönyvi forrásaiból nemzetközi standardoknak megfelelő kutatási adatbázist hozzon létre. A projekt nem kevesebb, mint 5,4 millió születési adat adatbázisba szedését célozza meg. Megemlíjtjük, hogy a székelyföldi kistérségek a jelenleg folyó adatbázis-építési munkálatokba alig vannak beépítve.

⁵ Benda Gyula: *i. m.* 72.

⁶ Benda Gyula: Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás demográfiai tanulmányai. In: Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv 2001*. KSH NKI, Budapest 2001, 223–249.

⁷ Pakot Levente: *Nemesek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön*. KSH NKI Kutatási Jelentések 95. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest 2013.

⁸ Imreh István – Pataki József: *Kászonszéki krónika, 1650–1750*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1992.

⁹ Crăciun, Bogdan: Mixed Marriages in a Multiethnic and Multidenominational Environment: A Case Study on the City of Cluj (1900–1939), In: *Transylvanian Review*, Vol. XXI (Supplement), No 4, 2012, 405–412.

A kutatási módszer kínálta lehetőségekről

Az anyakönyvek adataiból rekonstruált egyéni és családi élettörténetek mikrodemográfiai elemzése lehetővé teszi a demográfiai struktúrák pontosabb leírását, a demográfiai viselkedés okozati összefüggéseinek feltárása révén pedig elősegíti a demográfiai változás mélyebb megértését. Továbbá a rekonstruált élettörténeti adatok időbeni mélysége és gazdagsága lehetőséget nyújt arra is, hogy a falusi családok működésében a nemek és nemzedékek közötti, illetve nemzedékeken belüli kapcsolatok jellemzőit jobban megismerhessük.¹⁰

A kutatási módszer hagyományosan a házasságkötések anyakönyvi bejegyzéseit veszi alapul, az adatbázis-építés gerincét a házassági anyakönyvek adatai képezik. Ezeket a bejegyzéseket a születési és az elhalálozási anyakönyvek adataival kiegészítve hozzuk létre az úgynevezett családlapokat. A kutatási adatbázis az interaktív rekord-összekapcsolási rendszer alkalmazásával és a számítógépes adatkezelési technikák segítségével jön létre. Ilyenformán elemezhetjük a gyermekek születésének adatait, majd azok családalapításra és gyermekvállalására vonatkozó adataival folytatva akár több generációt felölelő adatbázist hozhatunk létre, amelynek csak a források végessége szabhat határt.

A mikroregionális vizsgálat egyik célja a demográfiai átmenet leírása. A demográfiai szempontok mellé történeti antropológiai szempontokat helyezhetünk. Vizsgálhatjuk például a 18–19. század folyamán lezajlott gyermeklétszámcsökkenés és a halandósági javulás kontextusát. Vizsgálhatjuk a leányanyák életkörülményeit, a törvénytelen születések számarányának okait. Lehetőség kínálkozik a gazdasági változások és a demográfiai jelenségek összekapcsolódásának vizsgálatára. Kérdés lehet, hogy a 19. századi nemesi családok gazdasági stratégiái hogyan hatottak a helyi közösségek népesedési mutatóira, továbbá ez milyen hatással volt a felekezeti arányok alakulására? A vizsgálat tárgyát képezheti az a kérdés is, hogy az egyház mint intézmény hogyan határozta meg az egyének társadalmi-földrajzi mobilitási lehetőségeit és a családok hogyan alkalmazkodtak vagy hatottak erre? (Pl. iskoláztatási stratégiák.)

A magyar ajkú közösségekben a 18. és 19. században is komoly felekezeti versengés és feszültség figyelhető meg. Célszerű lehet megnézni, hogy miként valósult meg a vizsgált kistérségben egyházi vonatkozásban a 19–20. századi konfesszionalizáció. Kérdés, hogy kimutatható-e a felekezeti és a demográfiai jelenségek kölcsönhatása? Milyen mértékben befolyásolja a felekezeti identitás a demográfiai mutatók alakulását? Hatottak-e a hívek gyermekvállalási terveire a felekezetek családi étellel, gyermekvállalással kapcsolatos útmutatásai? Kimutatható-e doktrinális alapú különbség a többségben római katolikus, illetve a többségében protestáns vidékek népesedésében?

A módszer magyar nyelvű szakirodalma eddig nem helyezett hangsúlyt az úgynevezett egyházi családkönyvekre. A családkönyvek legtöbb egyházközségben az 1900-as évek legelejétől az egyházközségek többségében – így a nevezett

¹⁰ Pakot Levente: *Nemesek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön.* KSH NKI Kutatási Jelentések 95. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest 2013, 7.

két Homoród menti faluban is – rendelkezésre állnak. Egy funkcionális családkönyv értékesebb, mint azt első pillantásra gondolná a kutató, aki kései datálása miatt inkább az anyakönyvekhez fordul. A pontosan vezetett családkönyv előnye, hogy a házasságkötés adatain kívül további adatokat tartalmaz az egyes személyek élettörténetére vonatkozóan, így csökken az esélye annak, hogy nem reális családlapok kerüljenek az adatbázisba. A családkönyvek fontosságára figyelmeztet Ambrus Judit is *A családkönyv mint a társadalomnéprajzi kutatás forrása* című, 2007-ben a magyarvistai családkönyvekről publikált írásában.¹¹ Ugyanerre a korábbi kutatásokra nem jellemző forrástípusra összpontosít Pakot Levente demográfus is folyamatban lévő kutatásaiban.

Mindezeket figyelembe véve megállapítjuk, hogy a mikroléptékű kutatások a kistérségi népesedéstörténetről egy realisabb képet tudnak adni. Az erdélyi vonatkozású szakirodalomból azonban majdnem teljesen hiányoznak az ilyen típusú népesedéstörténeti kutatások. Igen hasznosnak látszik tehát egy-egy erdélyi kistáj falvaira vonatkozó alaposabb, mélyebb vizsgálatokat megsokszorozni. Ebben a megközelítésben a Hargita megyei Homoród mente igen alkalmas térségnek látszik. Rendelkezésre állnak a 18–19. századi unitárius és református felekezeti anyakönyvek. Elérhetőek a 19. század legvégén felállított családkönyvek, továbbá kiegészítő jelleggel számos további egyházközségi levéltári forrás, összeírás, adótabella, stb. áll rendelkezésre, hogy a családrekonstrukció folyamatában a nominális adatok minél pontosabban rekonstruálhatók legyenek.

A Homoród mente falvainak népességviszonyait mutató adatok visszamenőleg több mint kétszáz évre rendelkezésre állnak. A 17. században a többszörös tatárbetörés és járványok következtében a települések népessége jelentősen lecsökkent. Feltételezhető, hogy ezen a vidéken a népességcsökkenés szoros kapcsolatban áll az idegen eredetű népcsoportok megjelenésével. Pál Antal Sándor *Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején* című írásában olvashatjuk például, hogy a korabeli források szerint a szárazság és a pestis hatásaként a 18. század elején Homoródszentmárton lakossága mintegy 210–215 főre tehető.¹²

A vizsgálatunk tárgyát képező időszakból rendelkezünk unitárius felekezeti összeírással 1766-ból, illetve az 1780-as évekből.¹³ Ez utóbbi az egyházi anyakönyvben maradt fent, és nem csak az unitárius családfőket és a családok számát jegyzi, hanem a más felekezeti (feltehetően vegyes házasságban élő) családfőket és azok családtagjainak számát is. Ebben az összeírásban 216 személyt találunk.

Az első tudományos viszonylatban is használható népszámlálás Erdélyben II. József császár idejében történt 1786–1787 között. A 18. század második fele

¹¹ Ambrus Judit: *A családkönyv mint a társadalomnéprajzi kutatás forrása*. In: Örsi Juliánna (szerk.) *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja*. Konferenciakötet. Túrkeve–Szolnok 2007.

¹² Pál Antal Sándor: *Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején*. In: *Erdélyi Múzeum* LXXIV. (2012/2) 1–19.

¹³ Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség Levéltára, Anyakönyv 1777–1848, 1–8.

népességrobbanást hozott, így az 1784–1787 közötti népszámlálás szerint a faluban már 526 lakost élt.¹⁴ A 19. század első felének népesedési viszonyait nominálisan is le tudjuk követni egyrészt a rendelkezésre álló adótáblák alapján (1818–1848), másrészt a rendelkezésre álló unitárius és református egyházi anyakönyvek segítségével (1777, illetve 1779-től folyamatosan). Népeség-növekedés jellemzi a 19. század egészét is. Az első modern értelemben vett népszámlálás 1850-ben történt, majd az ezt követő időszakból majdnem évtizedenkénti rendszerességgel vannak adatok. 1850-ben 143 házban 640-en laktak,¹⁵ 1890-ben pedig a falu összlakossága 815 fő.¹⁶

A fentiekből kiindulva szántam el magam két udvarhelyszéki, többségében unitárius falu – Homoródszentmárton és Homoródalmás – 18–19. századi népesedéstörténetének kutatására. A folyamatban lévő kutatásom szűk értelemben Pakot Levente demográfus munkájának modelljét követné, aki két Hargita megyei római katolikus falu – Szentegyházasfalu és Kápolnás – vizsgálatát végezte el és publikálta 2013-ban. Kérdés, hogy általánosíthatjuk-e a Pakot Levente által vizsgált római katolikus falvak tapasztalatát az unitárius többségű Homoród mentére. Fontos lehet ellenpólusként a kistérség református, unitárius és görögkatolikus világát is megismerni, illetve a római katolikus falvak demográfiai jellemzőivel ütköztetni azokat. A kistérség népesedéstörténetéről egy realisabb képet alkotva újabb perspektívák kínálkoznának, abban az értelemben, hogy a Homoród mentét Erdély más tájegységeivel lehet később összehasonlítani.

¹⁴ Dányi Dezső – Dávid Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás*. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest 1960, 363.

¹⁵ Dávid Zoltán: *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Korunk kiadó. Budapest 1994, 138–139.

¹⁶ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Pro-Print kiadó, Csíkszereda 1998, 274.